

Fiskgjuse

Innehåll Mergus Nr: 1 - 97

	Sid
Kommentaren	3
Ohägn och hyss i gamla Lisjö	4
Brandticka <i>Pycnoporellus fulgens</i> funnen i JanOlsskogen	8
Storbestånd av krollilja <i>Lilium martagon</i> i Västsura	9
Tips om bra fågelskådarplatser i Lisjö	10
Det var något "skumt" med tickan i lönnen vid f d Trugsbo skola	11
Rovfåglar och ovanliga svampar räddar Vamossens gammel-skog?	12
Sett och hört i markerna	14
Om hundra år	16
Natursnokarna	17
Verksamhetsberättelsen	18
"Uppsnappat"	21
Att åka på mäsas och ta intryck!	22
Trollhand	23

MERGUS

Nr 1 1997

Årg 8

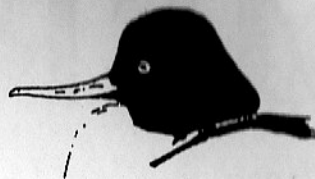

Naturskydds
föreningen SBF Surahammar

Mergus

Nr 1 1997 Årg. 8

Kontaktblad för
Naturskyddsföreningen SBF
Surahammar

Mergus utges med 3 nummer per år och är gratis för medlemmarna. Bidrag (uppsatser etc.) välkomnas. Adress; Mergus c/o Tom Sävström, Stenbovägen 12, 73534 Surahammar tfn. 0220/33729.

Vi i naturskyddsföreningen arbetar alla mot ett och samma mål; vi vill värna om naturens mångfald, öka människors miljömedvetande och handling, helt enkelt värna livet. En ekologiskt hållbar utveckling är vårt stora mål för allt det arbete vi lägger ner på möten, kurser, information, exkursioner, ja enkelt uttryckt allt vi gör inom Naturskyddsföreningen.

Bli medlem. Bästa sättet att stödja verksamheten är att bli medlem. Det kostar 230 kr. (Fullbetalande) då ingår tidningen Sveriges Natur. Familjemedlemsavgift 30 kr. Sätt in medlemsavgiften på postgiro 90 19 09-2.

Flora- och faunavård. Vi gör aktiva naturvårdande insatser i Muren, Kohagen, Sandtorp, Billsbo och Norrsjön. Vill du bli en aktiv natur- och kulturlandskapsvårdare är du mer än välkommen!

Föreningsärenden och frågor därom, kontakta någon ur styrelsen, Tom Sävström 33729, Frank Nilsson 30287, Mikael Leppälampi 31524, Kjell Andersson 33731, Marianne Svärd Nilsson 30276, Conny Öhrman 30959, Lars Persson 36262.

Omslagsbild: Klibbal (naturmedia UT)

Kommentaren

När detta nummer av Mergus når din hand är våren på väg upp över landet. Ljuset tilltar och med det aktiviteten ute i markerna. Sånglärkan är nog för många vårens budbärare nummer ett bland fåglarna. Min första för i år "drillade" över skogen vid Brinken den 2 mars. Om morgnarna brukar gröngölingen ropa från högsta trädet vid Nybygget eller från dungen bakom Badhuset om den nu inte sitter i något ädelt lövträd i Herrgårdsparken. I någon av sålgarna på bruksområdet sitter gulspårven och "räknar" till sju i sin strof. Över Vattentornet manövrerar suras kajflock, skatorna drar bokvistar till oxeln vid Strandgården och i Hedströmsparken "filat" talgoxen sin vårvisa. Vid skymningsdags kan jag lyssna på kattugglan i Kohagen och sångsvanar drar i flockar ljudligt över samhället.

Det ovan beskrivna är exempel på vår kontakt med närmaturen i och kring tätorten. Medvetet eller omedvetet tar vi till oss naturupplevelser, som särskilt så här års också är ett allmänt samtalsämne människor emellan. Vårt behov av vardagsnatur är nog större och viktigare än vi tror. Dagspromenaden hemikring, cykelturen till och från jobbet, promenaden till busshållplatsen, mellan hemmet och dagis, eller vad det nu månde vara. Du befinner dig mitt i vardagsnaturen.

När du i vår hör tranornas rop från klarblå himmel, kanske rakt över torget, är det en signal till att för ett ögonblick stoppa världen, gå ner i varv, lyfta blicken och njuta litet av vårens framfart...

Upptäck din närmatur!

Skövlad beteshage i Djupebo

Under senhösten 1996 gjordes ett okänsligt ingrepp i en värdefull hagmark i Djupebo. Hagen (ca. 1 hektar stor) var stadd i igenväxning med sly och ungräd av främst asp. I den sedan gammalt betade hagen växte några riktigt grova och vackra "hagbjörkar", en och annan grov rönn, sälg och asp. Flera träd var s.k. hålträd där exempelvis några par stare årligen häckade.

Denna hage skulle självklart (av en framsynt markägare) ha restaurerats och därmed blivit ett tilltalande inslag i Djupebos landskapsbild. Det rika fågellivet hade bevarats och sannolikt utvecklats i positiv riktning.

Vad gjorde då markägaren? Jo, han högg bort samtliga grova träd och lät allt sly stå kvar. Mängden vedmassa hade blivit densamma vid omvänt förfarande. Den initierade läsaren har nu gissat att markägaren heter Gunnar Palén.

Ohägn och hyss i gamla Lisjö

Harald Wedérus

Vill man veta hur folk levde och hade det förr i världen kan man i bästa fall hitta någon minnesgod gammal åldring som kan berätta eller muntligen förmedla gamla hörsägnen. I de flesta fall är man dock hänvisad till skriftliga källor. Ibland flödar dessa rikligt, som när det gäller präster, adelsmän, office-rare och andra ståndspersoner, som ofta var flitiga dagboksskrivare. Att få en inblick i gemene mans levnadsförhållanden är svårare.

Kyrkböcker och husförhörslängder ger bara kortare notiser. Gamla kontorsböcker kan vara mer givande. För Lisjö gård och gamla Larsansjö bruk finns — med vissa luckor — bevarat Afräkningsbok, Memorial och Capitalbok från 1792 och framåt, prydligt förda och bundna med pergamentryggar och knytband. De är synnerligen detaljrika och det berodde väl till en del på att man hade gott om tid.

Det är ett myller av människor, som framträder i böckerna, ty under Lisjö hörde ett 30-tal torp och skattelagda hemman, förutom gårdsfolket och smederna vid bruket. Man kan utläsa åtskilligt t.ex. om en torparens ekonomiska situation i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Den baserades i stort sett på naturhushållning, men ibland innan skörden bärgats på de små vretarna måste han från gårdsmagasinet köpa en del råg och korn och regelbun-

det malt till ölbrygd samt salt och några rullar tobak.

Ibland fick han högst ovälkomna utgifter. Släktforskare beklagar sig ofta över att stillsamma och välartade förfäder sällan lämnar några spår efter sig, medan bråkstakar och illbatteringar rikligt återfinnes i häradsrätternas domböcker. På Lisjö rådde, som vanligt på den tiden, ett patriarkaliskt styre och smärre förseelser ådömdes på stället av brukspatron genom kännbara böter, som noterades i böckerna.

Sålunda fick Per Ersson i Degran och Anders Ersson i Källmora böta 5 riksdaler vardera för "föröfvat ohägn uti Grytkärrsängen med getter". Å andra sidan fick Per Mattsson i Grytkärret böta 10 riksdaler för "öfvad ohägn i Byggningskärret samt instängning af skogen utan mitt tillstånd" som brukspatron förgrymmad antecknat. Följande år fick samme Per Mattsson böta för "föröfvat övervåld å gärdesgårdar vid brukshagen samt oloflig vägfärdande". Åverkan på gärdesgårdar tycks ha varit en populär sysselsättning, ty vidare fick Anders Andersson i Holmtorpet böta för "ohägn i Dödsboden och å gärdesgård i Österängen" och Mats Mattsson i Älsåtra dels för "föröfvat ohägn i Byggningskärret med getter" dels påföljande år "huggit håll på nya gärdesgården i Furnäs". Och det var ju inte

Illustrationer: Harald Wedérus

Ohägn på Furnäs gårdsgård

snällt gjort. Allt detta måste ha förorsakat trätor och osämja grannar emellan i grad, som vi bara kan ana.

Och så fick målsmän och husbönder plikta för barns och tjänstehjons tilltag. Hans Hansson i Hästlösa hade en son Anders, som "förstört ett jernspett vid gården" — hur nu det kan ha gått till — och det kostade 40 skilling. Anders Andersson i Bovallen fick betala 12 skilling "för en fönsterruta som drängen slagit sönder i drevhuset".

Den 20 augusti 1810 hade Anders Larsson i Klockarbo sänt drängen till Köping att för gårdens räkning bl.a. hämta en tunna strömming. Det blev

inte mycket förtjänst på den resan ty husbonden fick betala 1 riksdaler 12 skilling för 1 lispund strömming "som drängen förstört under hemforsling". Vi kan lätt föreställa oss hur det kan ha gått till. Drängen hade fallit offer för någon av hamnkrogarnas frestelser och sedan på väg hem i fyllan och villan stjalpt i diket, där en del av strömmingen hamnade.

Ibland finner man att syndare blivit ådömda böter för att undgå ännu strängare straff. År 1811 påföres landbonden Hans Andersson i Hästlösa "contant till de fattige för föröfvad skogsåverkan, hvarföre han blivit förskont för laga tilltal — 20 riksdaler".

Klockarbodrängen, på hemväg. 20.8.1810.

Det är svårt att kunna göra jämförelse med nutida myntvärde, men de här bötesstraffen uppfattades nog som mycket kännbara. En ko t.ex. fick man betala 17-20 riksdaler för. Ibland kan man undra vad som ligger bakom vissa anteckningar t.ex. när bonden Anders Jansson i Ryssboda får 24 skilling "för qvinfolkens besvär med lantmätaren". Och det ligger nog ett anfall av dåligt lynne bakom notisen om ett mindre belopp "åt brukskärringarna".

Man kan spåra en viss motsättning mellan Lisjö gård och bruket i en anteckning från 1809. Detta år saknades tydligen arbetsledning vid gården, varför inspektör Carl Tidqvist vid

bruket fick utlånas att varje morgon fördela arbetet bland dagakarlarna. Förutom ett visst arvode skulle han enligt uppgörelse ha frukost vid gården. Nu propsade han på att även få en jumfru (ca. 8 cl.) brännvin dagligen till frukostgröten, troligen en rimlig begäran på den tiden. Det tyckte man inte på gården. Fram på höstkanten tycks man ha ilsknat till och debiterade bruket: "Frukost Brännvin för inspector Tidqvist från april månads början till oktober månads slut, gör 214 Dygn á 1 jumfru blir 6 kannor 5½ kvarter = 7 riksdaler 11 skilling 9 runstycken". Varefter Anders Persson i Källmora och Per Mattsson i Grytkärret sändes till Hjälmarsund för att återhämta

Inspektör Tidqvist vid morgongröten.

gårdsfogden Anders Flodman, som tidigare flyttat dit.

Här uppräknade "ohägn" och kontroverser ger dock en orättvis bild av dåtidens Lisjöbor. Mestadels förde torparna ett hårt och strävsamt liv för att klara uppehållet. Förutom den kolning och tackjärnsforning, som man var ålagd samt dagsverken vid gården försökte man bättra på ekonomin med olika slag av extraknäck. Man brände tjära och samlade taknäver, gjorde skor och laggkär, svedde hank och högg stör, skodde oxar och ringade svin. ibland kunde man leverera ägg och smör till gården. Smederna flyttade tätt som oftast, varvid bruket fick bekosta hit-

transport av bohaget från Seglingsberg, Ramnäs, Karmansbo m.fl. orter och detta medförde en del extraförtjänster för torparna.

Det fanns många hål att stoppa i, bl.a. skulle ju kronoutskylderna betalas och prästtöndet. Även till dessa avlägsna trakter nådde ibland ekot av händelser på riksplanet och då blev det vanligen extrakostnader. I mars 1792 hade Gustaf III skjutits på operamaskeraden och kungsringning pålystes i rikets alla kyrkor. Det här pågick dagligen i flera månader och krävde naturligtvis ett stort uppbåd av ringare. Det skedde efter en viss turordning inom de olika rotarna. Lisjöborna, som hörde till

Munktorps kyrka, hade lång väg dit för ringning och det var svårt att komma ifrån mitt under vårbruket. Ett stort antal torpare måste därför leja klockaren Jonas Abenius i Munktorp att för en kostnad av 8 skilling per styck stå och rycka i klocksträngen.

År 1799 påförde Krono Befallningsman Holsten i Strömsholm 6 skilling på de flesta Lisjötorparna för "bröllops-

gård. Det måste gälla Gustav IV Adolf som gifte sig med Fredrika Vilhelmina av Baden. Detta skedde redan den 31.10. 1797, men statens finanser var tydligen på grund av krig och annat elände så usla att man nödgades utdebitera en särskild avgift i efterskott. En pålaga som säkert föranledde åtskilliga kommentarer från torpmororna under kvällarnas strumpstickning och ullkardning.

Brandticka *Pycnoporellus fulgens* funnen i JanOlsskogen

Tom Sävström

Förr eller senare skulle den påträffas inom kommunens skogsdomäner, det var jag övertygad om. Att den hittades i JanOlsskogen var heller ingen överraskning. Arten trivs uppenbarligen i äldre opåverkade fuktiga granskogar med god tillgång på död ved. Den växer främst på grova granlågor, mera sällan på tall, asp och björk. Den orangebrunfärgade tickan är rödlistad, (H2) och ovanlig inom sitt utbredningsområde, i huvudsak östlig i södra halvan av landet. Uppgifter och fynd från Sverige under senare år antyder att arten är på spridning. Första fyndet av brandticken i Surahammars kommun hittade Bertil Eriksson, hösten -96.

Till förväxling lik är cinnobertickan, *Pycnoporus cinnabarinus*. Den är dock skarpere cinnoberröd, speciellt på undersidans porer, och knuten till lövved på solexponerade lokaler.

Beträffande JanOlsskogen har den på senare år delvis fragmenterats genom avverkningar och nya vägbyggen. De fina kvarvarande områdena bör undantas från skogliga ingrepp. Inom området har hittats ett flertal ovanliga och rödlistade arter, bl.a. bland tickorna. Dessa arter indikerar att skogen har högt skyddsvärde. Markägare är Kyrkan (Västerås stift).

Storbestånd av krollilja, *Lilium martagon*, i Västsura

Tom Sävström

I samband med ett besök på vårkanten i markerna kring Västsura, noterade jag i parkartad miljö med ask och lönn de typiska bladkransarna av krollilja, uppstickande ovan vitsippor och liljekonvaljer. De fanns i sådan mängd att jag lade det hela på minnet, man ville ju inte missa blomningstiden. En liten buske av tibast, med blommor på bar kvist, fanns också där i den lundartade grönskan.

Då jag själv har krolliljor i min trädgård var det ingen fara att jag missade blomningstiden. Hur som helst var jag där den 10 juli och fick mig till livs en fin upplevelse. Jag uppskattade beståndet till mellan 1500 - 2000 blommande exemplar. På var och en av de kraftiga meterhöga stänglarna fanns 5 - 10 rödvioletta blommor (på en stängel som mest 20 blommor). På några ställen lyste den mera sällan sedda gulvita varianten.

Jag tycker mig ha iakttagit att krolliljan idag är tämligen allmänt odlad i vår trakt, den är hårdig och genom sin praktfullhet älskad av många. Vid enstaka torp och gårdar (bl.a. herrgårdarna) kan man se den kvarstående eller naturaliserad. Något liknande storbestånd som i Västsura känner jag dock

ej till från kommunen. Apropå storbestånd kan jag nämna en uppgift om en lokal i Östergötland, på Ulfåsas marker, som innehåller tiotusentals exemplar och som blivit ett omtyckt och uppskattat utflyktsmål i bygden. Kan väl också Västsura bli!

I mellersta och östra Europa förekommer naturliga populationer av krollilja. Uppgifterna när krolliljan introducerades i vårt land går dock starkt isär och skiljer på ett halvt årtusende - medeltid eller stormaktstid? Krolliljans historia är just föremål för undersökningar genom SLU, Alnarp (Kjell Lundquist). Han kommer att låta genomföra DNA-analys där förvildade/naturaliserade bestånd i Sverige, Norge, Danmark och England kommer att jämföras med de ovan nämnda populationerna i Europa. Kanske kan beståndet i Västsura hjälpa till att bringa klarhet i krolliljans historia. Vem vet.

Krollilja
Ur "Den Nordiska Floran"
Mossberg, Stenberg, Ericsson.